

Ивана Кузмановић-Нововић*

ДВЕ ГЕМЕ ИЗ МУЗЕЈА ГРАДА БЕОГРАДА

АПСТРАКТ:

У раду су анализиране до сада неидентификоване представе на две геме уфасоване у бронзано прстење, које се чувају у Музеју града Београда, а потичу с краја II и из III века. На гема у стакленој пасти приказан је Меркур како седи на стени, у сцени која је често обрађивана на скулптурама од бронзе и на њиховим мермерним репликама. На другој гема, израђеној од опсидијана, урезана је представа персијског бога Митре који приводи бика на жртву (тауроктонија).

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Гема, Меркур, Лисий, Мийра, мийраизам, тауроктонија, религија, ѿолудраји камен.

У Одсеку за антику Музеја града Београда чувају се античке геме и камеје које је публиковао Драгољуб Бојовић.¹ Две геме из ове колекције до сада, међутим, нису објављене, а на њима су угравиране различите представе.² Мада су слабо видљиве када се посматрају у негативу, у отиску је јасно да је на једној гема приказано персијско божанство Митра како вуче бика, а на другој – Меркур који седи на стени.³ Геме⁴ су уфасоване у бронзано прстење.

У античко доба геме су имале важну утилитарно-естетску и профилактичну функцију. Рађене од полудрагог камена веће тврдине и широког спектра боја (карнеол наранџастих, црвених и мрких нијанси; јаспис црвене, мрке, жуте и зелене боје; плави ахат и др.), биле су изазов уметнику и његовој креативности. Урезујући одређену представу, мајстор је морао да води рачуна о тврдини камена, као и о његовим колористичким вредностима.⁵ Услед огромног интересовања, геме су

* др Ивана Кузмановић-Нововић, историчар уметности, Факултет примењених уметности, Београд.

1 Бојовић Д., Геме и камеје у Музеју града Београда, *Зборник Музеја примењене уметности* 28/29, Београд 1985, 139–152.

2 Захваљујем се др Славици Крунић, која ми је љубазно омогућила увид у збирку и уступила материјал за обраду.

3 Искрену захвалност дугујем др Александру Јовановићу, професору Филозофског факултета у Београду, на

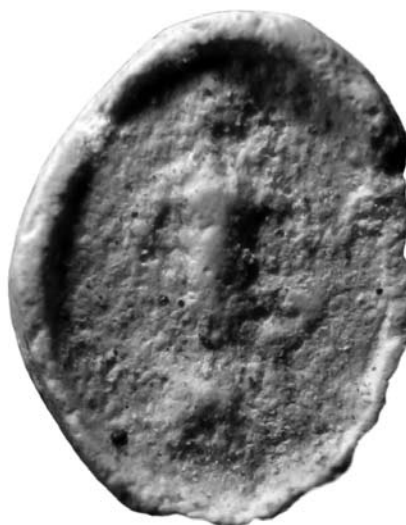
подршци и корисним саветима, као и археологу Стеви Ђуричићу, који је направио отиске у гипсу како би се сцене сагледале у целини.

4 У овом раду се под појмом гема описује интаљо (*intaglio*), што је опште прихваћена терминологија.

5 О врстама и употреби полудрагог камена в. Furtwängler A., *Die Antiken Gemmen, Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum I–III*, Leipzig–Berlin 1900, 385–391.

Слика 1.
Figure 1

Слика 1а.
Figure 1а

израђиване и у стакленој пасти (псеудогема, витреј), јефтинијем материјалу који је имитирао боје драгог и полудрагог камена.

Геме које су предмет овог рада потичу с краја II и из III века. То је време када је на територији данашње Србије, већим делом у оквиру провинције Горње Мезије, а затим Доње Паноније и Далмације, била развијена глиптичка продукција јер су геме добијале све већу употребну вредност и у ширим слојевима становништва.

Гема у стакленој пасти плаве боје, уметнута у бронзани прстен,⁶ Ритопек, случајни налаз, откуп, димензије 8,4 x 6,4 mm, крај II–III век (МГБ, инв. бр. АА 2653; сл.1, 1а).

Представљен је Меркур који седи на стени, левом руком ослоњен на њу, док у

десној руци држи марсупијум (?). Његова лева нога је испружена, а десна је савијена у колену(?). Стена је приказана у једном блоку. Фигура Меркура плитко је урезана и тешко читљива; сценом доминирају торзо и истакнута лева нога, док су глава, руке и десна нога слабије изражени. Гема рађена на овај начин, односно као псеудогема, технички једноставно и грубо, без детаља и линијске прецизности, може да се сматра производом локалне радионице.⁷

Представа Меркура у седећем положају на стени распрострањена је као скулптурални тип, често рађен у бронзи и у мермерним репликама. Можда узор за представу на овој геми треба тражити у бронзаној статуети Хермеса из Археолошког музеја у Напуљу, која је често репроду-

6 Прстен, h=17,4 mm и ширине 21,8 mm, сачуван у целини, припада типу II, по типологији коју је формирала И. Поповић, в: Поповић И., *Римски накити у Народном музеју у Београду*, I Прсиљење, Београд 1992, 10, 12.

7 Израда гема у стакленој пасти слабијег је квалитета

из више разлога; с једне стране, углавном се ради по истим картонима и не постоји изражена индивидуалност уметника, а с друге стране, маса се често излива у постојеће калупе, услед чије претеране употребе и представе су слабо видљиве.

Слика 2.
Figure 2

Слика 2а.
Figure 2а

кована у хеленистичкој и каснијој глиптици. Такав тип се атрибуира Лисиповој школи, иако неки аутори (Липолд) сматрају да има каснохеленистички узор.⁸

У Риму је Меркуров култ уведен захваљујући трговини са јужноиталским и сицилијанским градовима, а због бројних функција овог божанства проширио се по римским провинцијама, нарочито рајнским и подунавским. Асимилацијом са аутохтоним божанствима, Меркур је постао омиљен код локалног становништва.⁹

Представе Меркура на гемама веома су распрострањене. На грчким гема-

ма из класичног и хеленистичког периода, као и на касноетрурским делима, Меркур је представљен као психопомп.¹⁰ Иако не спада међу најчешће приказивана божанства, Меркур се јавља и на римским гемама.¹¹ Он је не само заштитник трговаца и путника (*Viator*), појединца и државе (*Domesticus, Victor*) већ и геније мира (*Pacifer*) и Цезаров осветник.

По квалитету израде, гема са представом Митре који вуче бика знатно је успешнија од претходне.

Гема у опсидијану (?) и нозеану, уфасована у фрагментован бронзани прстен,¹² непознато налазиште, димензије

8 Sena Chiesa G., *Gemme del Museo Nazionale di Aquileia* I, II. Aquileia 1966, 143.

9 Срејовић Д., Цермановић-Кузмановић А., *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1979, 262.

10 Sena Chiesa G., *op. cit.*, 137.

11 На античким гемама са територије Србије, Меркур је приказан на 25 примерака, најчешће у стојећем положају, са неким од својих атрибута; в. Кузмановић-

Нововић И., *Античка гледишника са територије Србије*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, Београд 2005, Т XII–XIII, кат. 130–154.

12 Прстен има удубљења и перфорације у раменом појасу, што вероватно представља недовршени орнамент. Припада варијанти типа II, в: Поповић И., *op.cit.*

10,4 x 7 mm, III век (МГБ, инв. бр. АА 1644; сл. 2, 2а).

Приказана је сцена у којој Митра приводи бика на жртву, вукући га десном руком за рокове. Митра је у искораку и напрегнутом покрету да би привукао и задржао животињу која узмиче. Фигуре су потпуно поједностављене и урезане ширим врхом бушилице, тј. округлом лоптицом (*bouterolle*), тако да у позитиву фигуре полунагог Митре и бика имају ваљкасту форму. На Митриној глави уочава се фригијска капа, док се на фигури бика издваја масиван труп са широким вратом. Под ногама животиње је змија, која је заједно са шкорпионом у сценама тауроктоније приказивана уз гениталије бика, а на овој геми можда означава редуктовани симбол, најављујући блиски чин тауроктоније.¹³ Композиција је презета са рељефа, а њено урезивање на гему у бронзаном војничком прстену упућује да је власник прстена био следбеник Митриног култа.

Митра је персијско божанство светлости, поштовано у целом Римском царству. Победио је бога Сунца, савладао је дивљег бика, посредовао између људи и богова, и штитио људски род.¹⁴ Митраистичка религија заснива се на ду-

алистичком учењу мадаизма о вечитој борби принципа добра (Ахура Мазда) и зла (Ариман). У Римском царству раширила се од времена Веспасијана, и то посредством трговаца у градовима, а захваљујући војницима са истока – у легијама. Ширење митраизма достигло је врхунац средином III века, а у другој половини овог века једина је организована и контролисана религија у Риму и у провинцијама.¹⁵

Од свих оријенталних божанстава на подручју данашње Србије, Митра је оставио највише трагова. Нађен је велики број храмова – митреја,¹⁶ као и натписа на којима се Митра помиње као Сол, са многим епитетима. Јавља се у култној заједници са генијима и Транзитом, можда алегоријом људских искушења. На вотивним споменицима приказани су његови стални пратиоци познати са рељефа, дадофори Каут и Каутопат. На основу натписа зна се да су митреји постојали у Београду, Виминацијуму, Губеревцу, Вратнику код Мелнице, Петроварадину, Смедереву, Стојнику и Сурдуку. Дедиканти су били робови (са грчким именима), војници и војни чиновници, као и свештеници.¹⁷

Постојање Митриног култа на нашим просторима потврђује и гема из

13 Са много мање вероватноће, овај хоризонтални и широки урез могао би да означава подну линију која сугерише тло, карактеристичну за римске геме из царског периода.

14 Срејовић Д., Цермановић-Кузмановић А., *op. cit.*, 270–271.

15 Зотовић Љ., Историјски услови развоја оријенталних култова у римским провинцијама на територији Југославије, *Сџаринар* XIX, Београд 1969, 68.

16 Марић Р., *Антички култови у нашој земљи*, Београд 1933, 83, нап. 36.

17 Зотовић Љ., *op. cit.*, 69; аутор сматра да се најранија појава овог култа не може везати за војску, која је по устаљеном мишљењу носилац култа, већ за робове царинске службе у провинцијама, што потврђује чињеница да је мали број завета на споменицима постављен од стране војника.

Виминацијума, која се данас налази у Уметничко-историјском музеју у Бечу.¹⁸ На њој је приказана сцена жртвовања бика (тауроктонија) у којој Митра, држећи нож у руци, убија бика уз присуство Сола и Луне, и својих пратилаца, Каута и Каутопата. Ова представа из митраистичке иконографије скоро доследно следи

основну схему приказа тауроктоније са керамичких икона.¹⁹

Гема из Музеја града Београда, са представом Митре који се спрема да жртвује бика, сигурно ће допринети сагледавању Митриног култа на нашим просторима, и то у контексту других археолошких налаза.

18 Zwielerin-Diehl E., *Die Antiken Gemmen des Kunsthistorischen Museum in Wien*, Band II, *Die Glasgemmen. Die Glaskameen*. Nachtrage zu Band I. *Die Gemmen der späteren römischen Kaiserzeit*. Teil I: *Götter*, München 1979, 184, T. 129, no. 1376.

19 О постојању митраизма на овим просторима и његовој иконографији видети: Зотовић Љ., *Митраизам на њилу Југославије*, Београд 1973. (нарочито поглавље Ликовне представе).

Ivana Kuzmanović-Novović*

TWO INTAGLIOS FROM THE BELGRADE CITY MUSEUM

Summary

The Antiquity Section of the Museum's Archaeological Department keeps a collection of cameos and intaglios published by Dragoljub Bojović. Two of the intaglios, however, have remained unpublished. Their incised (negative) images are difficult to read from the gems, but positive imprints, being in relief, clearly show the Persian god Mithra pulling a bull on one, and Mercury seated on a rock on the other. The intaglios are set in bronze rings.

The two intaglios have been dated to the late second and third centuries, a period when the Roman provinces covered by modern-day Serbia had local glyptic production to meet demand from an increasing portion of the population.

The glass paste intaglio (Inv. no AA2653; Figs. 1, 1a), 8.4 by 6.4 mm, found in Ritopek, shows Mercury seated on a rock, his left hand resting upon the rock and the right one holding a *marsupium* (?). His left leg is stretched, while the right knee is bent (?). Mercury's figure is shallowly engraved and barely decipherable; the most salient feature is his torso and left leg, while his head, arms and left leg are less prominent. An intaglio done in this way, plain and crude, lacking detail and linear precision, may be considered a local work.

Mercury seated on a rock was a widespread motif occurring in bronze and marble replicas. The sculptural type is often attributed to the school of Lysippus, but some scholars, such as Lippold, believe it draws origin from a late Hellenistic model.

Unlike the Mercury intaglio, the one showing Mithra pulling a bull (Inv. no. AA1644; Figs. 2, 2a) is of a much higher quality. It is engraved in obsidian (?) and nosean, 10.4 by 7 mm, and set in a bronze ring. Mithra, half-naked, wearing a Phrygian cap, is pulling the reluctant animal by the horn with his right hand. The fully simplified figures were incised with a round-headed *bouterolle*, and hence their cylindrical shapes in a positive imprint. Below the bull is a serpent, in the scene of tauroctony shown together with a scorpion near the bull's genitals. In this case, it may be a reduced symbol of the imminent act of

---

* Faculty of Applied Arts, Belgrade

bull slaying. The scene was borrowed from models in relief, and the fact that the gem was set in a soldier's bronze ring suggests that the owner was a worshipper of Mithra.

Of all Oriental deities, the worship of Mithra left the most plentiful evidence in the territory of Serbia. Many Mithraic sanctuaries have been discovered, as well as inscriptions documenting *mithraea* in Belgrade, Viminacium, Petrovaradin, Smederevo etc. The dedicators were slaves (having Greek names), soldiers, army officials and priests.

The Mithraic cult in what is now Serbia is additionally attested by an intaglio discovered at Viminacium, today at the Museum of Art History in Vienna, which bears the scene of tauroctony.